

toplumsal göstergeleerde dünyevîleşme

SÜLEYMAN KARACELİL

İlahiyatçı-Yazar

Günümüz dünyasında Müslümanların en büyük sorunu, belki de inandığı gibi yaşamamak/yaşayamamaktır. Maalesef uygulama ve kabul noktasında hiçbir şüphenin olmadığı ilahî kurallar ile bunlara inanan ya da inandığını söyleyen biz Müslümanların davranışları arasındaki uyumsuzluk son derece dikkat çekicidir. Dün inandığı gibi ama bugün kendisi gibi yaşayan -sadece inanan, ibadeti olmayan- kitlenin yarın hangi sürece gireceği, üzerinde durulmaya değer bir konudur.

Dinden ve dinî değerlerden uzaklaşmak diyebileceğimiz dünyevîleşme, bir kısmımız için farkında olmadan İslamî yaşam biçiminden uzaklaşmak, bir kısmımız içinse dünya ve dünyalık değerlere daha çok önem vermek, nefsimizin arzu ve meyillerini hayat biçimi haline getirmek şeklinde tezahür etmektedir. Şunu hemen belirtelim ki dünyevîleşme her zaman tam anlamıyla dinden çıkmak değildir. Bunun yanında bazen dine aykırı bir davranış ve eyleme meyletmek de bir dünyevîleşme örneğidir. Bu anlamda hemen hepimizin bu sıkıntılarla karşı karşıya olduğu açıktır.

Makalemizde¹ özellikle dünyevîleşmenin toplumsal tezahürleri örneklenmiş, bu anlamda iman, ibadet, ahlâk ve diğer hususlarda dünyevîleşme biçimlerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Bazı çözüm önerileri ve değerlendirmeler de imkan nispetinde ilgili başlık altında verilerek her bir konunun sağlıklı bir şekilde anlaşılması amaçlanmıştır.

Dünyevîleşme Kavramı

Dünyevîleşme, imanî, ahlâkî, sosyal ve ticari meselelerin bütününde kişinin emeğini, gücünü, imkânını dünyevî unsurlara yoğunlaştırmasıdır. Bu hususlarda dinî değerleri gözetmeyişi ya da çok az gözetmesi, daha doğrusu önceliği dünya değerlerine vermesidir. İnsanın kendisini dünyanın çekiciliğine kaptırması, onun esiri konumuna gelmesidir.

Dünyevîleşme, insanın hayat tarzından düşünme biçimine, varlıkları algılama şekline olay ve olgulara bakışına kadar çok çeşitli konuları kapsamaktadır. Bu anlamda dünyevîleşme dinin tam karşısı olmaktadır. Ne kadar çok dünyevîleşme söz konusu ise adı geçen hususlarda dinden de o derece uzaklaşıyor demektir. Bu durum sadece bir defada gerçekleşen bir eylem olmaktan öte insanın bütün hayatını kuşatan bir süreçtir. Bir noktada dinî olan yaklaşımın bir başka noktada dünyevî olabileceği de unutulmamalıdır.

Özetle söylemek gerekirse dünyevîleşme; dinî inanç, değer ve sembollerin hayatın dışına itilmesi veya kişinin hayatında dünyevî hedeflerin öncelik göstermesidir. Buna gerek bireysel ve gerekse toplumsal yaşamda dinin etkisinin zayıflaması veya kaybolması da diyebiliriz.

Dünyevîleşmenin Tarihçesi

Dünyevîleşme hastalığının tezahürleri ilk insan Hz. Âdem ve Hz. Havva ile başlatılabilir. Durum ilahî dinler açısından incelendiği takdirde Yahudilerin, Kur'an'da da belirtildiği üzere, maddeyi tapınılacak bir Tanrı seviyesine yükselterek ona aşırı değer verdikleri, her şeyi madde ile ölçerek değerlendirdikleri görülecektir. Hıristiyanlar ise buna tepki olarak farklı bir yaklaşım sergilemiş, Yahudilerin temel özelliği olan maddeperestlikten insanları kurtarmayı amaçlamışlardır. Bu sebeple Hıristiyanlık, Yahudiliğin aksine ruhani hayata önem vermiş,

ahiret düşüncesini devamlı ön plana çıkararak dünya hayatına aldanmamayı, dünyayı bırakıp hep ahiret için çalışmayı öngörmüş, bu da ruhbanlık anlayışını ortaya çıkarmıştır.² "Nitekim ilk Hıristiyanlar yememekle, süresiz oruç tutmakla, boyunlarına zincir vurmakla, kendilerini iğdiş ederek erkeklikten uzaklaşmakla Allah'ın rızasını kazanacaklarına inanırlardı. Onlara göre nefsin etkinliğini kırmak için onu eziyet, sabır ve tahammül ile itaate alıştırmaktan; nefsin arzularına, istek ve tutkularına karşı savaşmaktan, hatta ihtiyaçlarını kökten yok etmekten başka çare yoktur."³ İşte insan fitratına aykırı olan bu uygulamalar nedeniyle o dönemde en büyük sapkınlıkların din adamlarının eliyle çıktığını söylemek abartı değildir. Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa mukabil İslam ise mutedil, dengeli, vasat bir ümmet olmayı öngörmüş ve bunu ilke ve prensipleri ile ortaya koymuştur.

Dinden ve dinî değerlerden uzaklaşmak diyebileceğimiz dünyevîleşme, bir kısmımız için farkında olmadan İslamî yaşam biçiminden uzaklaşmak, bir kısmımız içinse dünya ve dünyalık değerlere daha çok önem vermek, nefsimizin arzu ve meyillerini hayat biçimi haline getirmek şeklinde tezahür etmektedir.

İslam tarihi açısından ise dünyevîleşme olgusunu son döneme hasretmek mümkün değildir. Farklı boyutlarda olmakla beraber Hz. Peygamber zamanında da dünyevîleşmenin, dünyalık değerlere daha fazla önem vererek dünyayı tercih etmenin örneklerini görmekteyiz. Sahabeden bazı kimselerin Tebük seferine katılma noktasında gösterdikleri tembellik ve ihmalkârlık buna açık bir örnektir.

Tebük seferi için seferberlik ilan edilmiş, ancak mevsimin yaz, havaların aşırı sıcak olması, hurma vb. meyvelerin olgunlaşması ve hasat dönemi olması, sefere gidince meyvelerin toplanamayacağı kaygısı ile bazı Müslümanlar tembellik ve gevşeklik göstererek Bizanslılara karşı olan bu mücadeleye katılmamışlardır. Konuyla ilgili ilahî beyan ise hepimize ibret ve ders olacak mahiyettedir: "*Ey iman edenler! Size ne oldu ki 'Allah yolunda seferber olunuz!' emri verilince bulunduğunuz yere yığı-*

lup kaldınız? Yoksa âhiretten vazgeçip dünya hayatına mı razı oldunuz? Ama iyi bilin ki dünya hayatının zevki, âhiretin yanında pek az bir şeydir!”⁴

Hız. Peygamber bir gün hutbe okurken gelen bir kervanı karşılamak için hutbeyi terk edip giden Müslümanların ya da Uhud Savaşı esnasında ganimet toplayabilmek için Hız. Peygamber’in uyarılarına rağmen yerini terk eden okçuların bu davranışları da ilk dönemlerden itibaren göze çarpan dünyevileşme örnekleri olarak İslam tarihinde yerini almıştır.

Farklı biçimlerde ortaya çıkan dünyevileşme örnekleri Hız. Peygamber zamanında da görülmekle beraber, zaman ilerledikçe geç dönemde daha ileri ve uç boyutlarda kendisini göstermektedir. Bize düşen, Müslümanlar olarak dünyevileşme tehlikesini fark etmek ve ona karşı durabilmek için gayret sarf etmektir.

Olaylara, kişilere bakışımız, insanlarla olan ilişki ve iletişimimiz, müminlerin kardeş olduğunu ihmal ederek tamamen bencilce “Ben tok olayım başkası aç olsa bana ne!” ya da “Sen çalış, ben yiyeyim!” anlayışında vücut buldu.

Dünyevileşmenin Tezahürleri

Müslümanların dünya değerlerine olan meyli, kutsal değerlerden ve ulvi amaçlardan uzaklaşması, Asr-ı Saadet’ten uzaklaştıkça zirveye çıkmıştır. Hız. Peygamber döneminde genel anlamda mesele iman ve küfür meselesiydi. İnanan kitle inandığı dava adına yürümeyi; canını, malını, bütün varlığını bu davaya adamayı şiar edinmişti. Onlar Hız. Peygamber’in yolunda yürümek için her zorluğa göğüs geren, Kur’an’ın rehberliğinde yürümeyi hayatının tek gayesi gören kimselerdi. Ama günümüzde maalesef durum bu kadar parlak değil. Günümüz dünyasında bizim işimiz kitaba uymak yerine “işlerimizi kitabına uydurmak” olmuştur. Nefsinin ve arzularının kölesi haline gelen, imanı da ibadeti de ahlâkı da kendisine göre yorumlayan, anlayan ve kabul eden bizlerin ne kadar büyük bir tehlike ile karşı karşıya olduğu açıktır.

Dünyevileşme hastalığı iki genel başlık altında kendisini göstermektedir. Bunlardan birincisi ve en önemlisi zihin dünyamızda, inanç alanımızdaki dünyevileşmedir. Belki de tehlikelerin en büyüğü, daha da önemlisi sorunların başlangıç noktası burasıdır. İman esaslarından ibadetlere kadar her hususa bakış açımız artık akılcı, faydacı bir yapı kazanmıştır. Hatta “Kılınan namaz ve diğer ibadetlere Allah’ın ihtiyacı mı var?” ya da “Bize ne faydası var ki?” “Yapılan bu davranışlar ne kadar anlamlı ki?” ifadeleriyle dile getirecek kadar ileri gidilmiştir. Zihin dünyamızda var olan inanç, hep dünyevî zevk, eğlence ve nefsimizin arzularına uygun formatta şekil aldığı için yaşama akseden boyutu da bu şekilde tezahür etmektedir. Nitekim dünyevileşmenin tezahürü ikinci olarak hem ferdî hem de sosyal hayatımızı etkileyen boyuttadır. Olaylara, kişilere bakışımız, insanlarla olan ilişki ve iletişimimiz, müminlerin kardeş olduğunu ihmal ederek tamamen bencilce “Ben tok olayım başkası aç olsa bana ne!” ya da “Sen çalış, ben yiyeyim!” anlayışında vücut buldu. Her olayda ve durumda yapılan her iyi iş ve davranışın Allah katında mükâfatı olduğunu, her amelin rızayı ilahî boyutunun varlığını maalesef unutmuş durumdayız.

Bir başka açıdan dünyevileşme iki farklı anlamda kendini göstermektedir. Birinci anlamda dinin meşru kabul etmediği, haram saydığı alana girme, diğeri ise dünyaya ait işlerin bu dünya için kurulmuş kurullarla yönetilmesidir. İslam birinci anlamdaki dünyevileşme ile hiçbir şekilde örtüşemez ve onu kabul edemez.⁵

Özellikle 19. yüzyılda bazı sosyologlar dinin zamanla yok olacağını iddia ediyordu. Buna göre din kaybolacak, dünyevileşme zirveye çıkacaktı. Temel tezi bu olan düşüncenin savunucuları 1960-70’li yıllara gelince dinin sosyal hayattan tamamen kopmasını değil, dinin siyasetten ekonomiye birçok alandaki etkisini inceler hale geldi. 2000’li yıllara gelindiğinde modernizmin dini ortadan kaldıracığı bir tarafa, modernitenin din ile uyuşabileceği konuşulmaya başladı.⁶ Bilimin ilerlemesiyle birlikte dinin gerek bireysel gerekse kurumsal anlamda hayatın tüm boyutları üzerinde etkisini kaybedeceği tezi bugün yapılan araştırmalarla geçerliliğini kaybetmiştir.⁷ Ancak bu demek değildir ki İslamî

kitlenin dünyevîleşme gibi bir sorunu yok. Aslında sorun öncekilerden daha önemli boyutta kendisini göstermeye başladı. Din şu veya bu şekilde varlığını devam ettirse de maalesef inanan kitlenin büyük bir kısmının inanma biçimi, ibadeti ve dini anlama şekli değişti, başkalaştı. Artık günümüz Müslümanı kendisi gibi değil, diğeri gibi, yani Batılı gibi düşünmeye, inanmaya, dolayısıyla yaşamaya başladı. Artık doğru ve yanlış, iyi ve kötü birbirinden ayırt edilemez oldu. Dinî olan ve dinî olmayan inanç ve davranışlar bir kişide imtizaç etmeye başladı. Bu durum bırakın kişileri, kitleleri tehdit eder hale geldi. Birçoğumuz günlük hayat içerisinde tercih noktasında hakla batıl arasında yanlış tercih eder olduk. İlahî kurallar çerçevesinde değil, nefsanî arzularımıza göre hareket etmeye başladık. Bu durum pek çok alanda kendisini göstermektedir. İşte bütün bunlara bağlı olarak dünyevîleşmenin insanlardaki tezahür şekillerini ayrıntılı olarak incelemek yerinde olacaktır.

İmanî Değerlerde Dünyevîleşme

Modern Çağ ve dünyevîleşme hareketleri insanlardaki iman duygusunu; kof, hiçbir ümit ve geleceğe yönelik vaatler içermeyen, ümitsizlikten kaynaklanan bir reaksiyon olarak düşünmektedir.⁸ Ancak günümüz dünyasında dünyevîleşmeye karşı Müslümanlara düşen görev, bu söylenenin aksine iman ve imanî değerlerin insanın bireysel ve toplumsal yaşamda sahip olacağı huzur ve mutluluğun kaynağı olduğunu, hayatın dışında değil bilakis içinde yer aldığını ortaya koymaktır.

İslam bir anlamda dünyevîdir; çünkü her şeyiyle dünyada var olan, dünya yüzünde yaşayan dünyanın bireylerine hitap eden bir dindir. Hepimizce bilinmektedir ki biz insanlar her şeyimizle bu dünyada, bu dünyanın unsurlarıyla varlığımızı devam ettirmekteyiz. Bu anlamda hepimiz dünyevî varlıklarız. Bu dünyanın dışına çıkmak gibi bir alternatifimiz söz konusu değildir. Ancak buna bağlı olarak manevî anlamda bir sıkıntı ve problemin varlığından söz edilemez. Bu haliyle dünyevîleşmenin olumlu şeklini ifade etmiş oluyoruz. Diğer yandan bir de dünyevîleşmenin olumsuz anlamda, dinî değerlerden uzaklaşmak, dünyayı asıl gaye edinmek şeklindeki tezahürü var ki bizim üzerinde durduğumuz asıl boyut budur. Olumsuz anlamdaki dünyevîleşmenin önünde bir engel olarak İslam'ın iman anlayışı vardır. "İslam, imanı üç temel üzerine oturtur: tevhid, ahiret, risalet. Tevhid, yani Allah'ın birliği. Ahiret, hayat çevriminin tamamlanma noktası, yani son duraktır. Risalet ise Allah'ın iradesi doğrultusunda peygamberin bize dini öğretmesi, kitapla uyulması gerekenleri işaret etmesidir. Dünyevî bakış açısında insan (âlem) ve Allah birbirinden kopuk görülür. Hâlbuki insan ve Allah arasındaki bağı tevhid sağlar. İnsanın Allah'a ve kendine yakınlaşmasını risalet sağlar. Kişinin bu dünyaya ait olmayıp daha ilerisine hazırlanması gerektiğini de ahiret sağlamaktadır."⁹

İslam, imanı üç temel üzerine oturtur: tevhid, ahiret, risalet. Tevhid, yani Allah'ın birliği. Ahiret, hayat çevriminin tamamlanma noktası, yani son duraktır. Risalet ise Allah'ın iradesi doğrultusunda peygamberin bize dini öğretmesi, kitapla uyulması gerekenleri işaret etmesidir.

Dünyevîleşme olgusu, bir açıdan ahiret inancına karşı gelme anlamını taşımaktadır. Bu karşı geliş her zaman ahiret inancını kökten reddetme şeklinde gerçekleşmez. İnsanın ortaya koyduğu davranışlar dinî değerlerden ne kadar yoksunluk arz ederse kişi, o derece ahirete, yani yapılanların karşılığının görüleceğine inanmıyor ve bu doğrultuda davranışlarda bulunuyor demektir. İnanıyor olsa da inandıklarını göz ardı ediyor, bu noktada tembelliğe düşerek nefsinin arzusunu gerçekleştiriyor demektir. Eylem olarak dini olmayan her tavır ve davranış, ahireti inkâr eden, inanmayan kimselerin davranışlarıyla örtüşmektedir.

Dünyevîleşmenin açıkça ortaya çıkardığı bir sonuç da günümüzde pek çok kimse tarafından dile getirilen "İman ve imanla ilgili diğer unsurların Allah ve kul arasında olan bir olay olduğu, başka kimseyi ilgilendirmediği" düşüncesidir. Bu ne kadar sağlıklı bir düşünce olabilir ki? "Belki de tarihin hiçbir döneminde iman konusunda günümüzde yaşanan kargaşa yaşanmamıştır. Sorun tam anlamıyla inanan veya inanmayanlardan kaynaklanmıyor. Aslında bu durum İslam'la küfrü, tevhidle şirki, dinle

hurafeyi, ilimle cehaleti, hakla batılı, gündüzle geceyi, akla kararı karıştıranlardan kaynaklanıyor".¹⁰ İlahi kelam olan Kur'an, insanların imanı ile amel-leri arasında bir uyum ve denge ister. Bundan dolaydır ki Kur'an'da inanca davet eden ifadelerle insanı o inanç doğrultusunda eyleme ve inancını davranışa dönüştürmeye çağıran ifadeler hep yan yana ve iç içe zikredilmektedir. Kur'an'da elliden fazla yerde imandan sonra salih amel kavramı geçmektedir.¹¹ Kişinin inancı o kimseyi hiçbir zaman kötülüklerden alıkoyamıyorsa, inancındaki samimiyeti yeni baştan incelemelidir. Bizler hâlâ dinden uzak duruyor, ibadetlerimizi yerine getirmiyorsak bir sorun var demektir.

Dünyevîleşme hastalığına yakalanmış insanın yaptığı en büyük hata belki de iman ile ameli birbirinden ayırmasıdır. Güya inanan ve iman eden kimse- nin hiçbir ibadeti yerine getirmemesi, ona uhrevî anlamda bir şey kaybettirmez, hiçbir eksiklik oluş- turmaz. Aslında bu şekilde bir zihniyet İslam tari- hinde yeni var olan bir bakış açısı değildir. Ama acı olan, önceki dönemde bunu savunan ve inanan kimseler sınırlı iken günümüzde bu anlayışın pek çok kimseye bulaşması, pek çoğumuzu kuşatmış olmasıdır. Günümüz Müslümanlarının pek çoğun- da iman artık salt inanca dönüştü. Maalesef gün- müzde büyük bir kitlede kendisinin yalnızca keli- me-i şehadeti terennümüyle tam ve salih bir Müs- lüman olduğu inancı hakim anlayış oldu.

"Belki de tarihin hiçbir döneminde iman konusunda günümüzde yaşanan kargaşa yaşanmamıştır. Sorun tam anlamıyla inanan veya inanmayanlardan kaynaklanmıyor. Aslında bu durum İslam'la küfrü, tevhidle şirki, dinle hurafeyi, ilimle cehaleti, hakla batılı, gündüzle geceyi, akla kararı karıştıranlardan kaynaklanıyor".

Unutulmamalıdır ki amelsiz iman, kişinin yapmadığı işin karşılığını istemesi ve beklemesi demektir. Fabrikada çalışan bir işçinin sadece orada adının işçi olarak kayıtlı olmasına bağlı olarak hiçbir iş yapmadan maaş beklemesi ile bu durum arasında

fark yoktur. Ama ne kadar beklese de işçi, doğal olarak maaş alamayacaktır. Veyahut da sadece iman-ın her şeye yeteceğine inanmak, okula kayıtlı olan bir öğrencinin okula gitmeden, ders çalışmadan, sı- nava dahi girmeden "Ben bu okulun öğrencisiyim, karşılığını istiyorum, sınıfı geçmem gerekir." de- mesi gibidir.

Günümüzde insanların bir kısmı iman ettiğini ya da etmediğini dahi tam olarak bilmemektedir. Bazı kimselerin din adına inandıkları ile reddettikleri hususlar birbirine girmiştir. Bu kimseler hakkı ba- tıl, batılı hak kabul etmeye başlamış durumdadır. Bazıları Kur'an'ın hükümlerini inkâr ederken bu- nun dinden çıkmak olduğunun farkında bile değil- dir. Kimi başörtüsünü, kimi bir ibadeti ya da benze- ri temel inanç esaslarını inkâr eder, fakat bununla dinden çıktığının farkına bile varmaz.

Belki de birtakım kimselerin istediklerini elde ede- bilmesi için insanların imanlarının, inanç biçimle- rinin saptırılması, değiştirilmesi ve tahrif edilmesi şarttı. Bu anlamda insanların dünyevî olmasını sağ- lamak adına yapılacak en güzel şey, insanların dinî değerlerden uzaklaştırılması ya da sağlam olan inanma biçimlerinin değiştirilip tahrif edilmesiydi. Her şeye rağmen inanan bir kitleyi tamamen din- den, İslam'dan soyutlamak kolay olmasa da onların inanma biçimleri tahrif edilebilirdi. Bu da zor ol- madı. Bu anlamda her türlü basın yayın organları kullanılarak inanan insanları inançlarından etme- den ama yanlışları doğru göstererek, ayet ve hadis- lerin içi boşaltılarak yapılan vurgular insanların inanma biçimlerini, değerlerini değiştirdi. "Çalış- mak da ibadettir, ibadetlerini yapmasan da olur.", "Kazanan Allah'ın sevgilisidir.", "Dünya ahiretin tarlasıdır. O halde bol bol dünyaya çalışalım!" "Dünyadan nasibini unutma", "Güzele bakmak se- vaptır"... Bütün bu ifadeler gerçek formatından ko- parılarak inanan cahil insanların zihinlerine kod- lanmıştır.

Bize düşen, iman ve inancın, dinin olmazsa olmaz temelleri olduğunun bilincinde olarak, inanç dün- yamızdaki problemleri Kur'an ve sünnet rehberli- ğinde yeni baştan ıslah ederek, sağlıklı biçimde inanç esaslarını anlamaya, öğrenmeye çaba sarf et- mektir.

İbadetlerde Dünyevîleşme

İbadet sözlükte “boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma” anlamlarına gelir. Dinî bir terim olarak ise insanın Allah’a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O’nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar için kullanıldığı gibi daha genel olarak aynı mahiyetteki düşünüş, duyuş ve sözleri de ifade eder.¹²

İbadetler, dinin özünü teşkil eden iman esaslarından sonra dinde ikinci önemli halkayı oluşturur. Din, en yalın biçimiyle Allah’a inanmak ve O’na ibadet etmek olduğundan inanç ve ibadet sistemleri dinin aslî unsurlarını meydana getirir.¹³ Bilginin varlığından çok, uygulanması ve yerine getirilmesi bir değer ifade eder. Bu yüzden inanmanın yanında bireyin ibadetlerini de yerine getiren bir fert olması önemlidir. Çünkü imtihan için yaratılmış insanın, imtihan noktasında ibadetlerin son derece önemli bir yeri vardır. Nitekim her dinde inanılması gereken birtakım değerlerin yanında yerine getirilmesi gereken ibadetler ve davranışlar da vardır. Kabulü zorunlu olan inanç esaslarının yanında ibadetleri bulunmayan din yoktur.

Maalesef toplumumuzda dünyevîleşmenin bir ifadesi olarak insanların ibadetlerinde azalma, eksilme ve tembellik zirveye çıkmış durumdadır. Diğer bir önemli nokta ise Peygamber efendimizin bir hadisinde geçen ifade yanlış anlaşılacak dinin beş temel ibadetten ibaret olduğu anlayışı hâkim olmuş, ibadet yapanlar da çoğu zaman kendilerini bunlarla sınırlayarak ibadetin namaz, oruç, zekât ve hacdan ibaret olduğuna inanmaya başlamışlardır.

Hâsılı kelam, ibadetlerin her noktasında, tamamen terk etme, tembellik gösterme, istediği zaman yerine getirme, istemediği zaman bırakma ya da ibadetlerin ehemmiyetini göz ardı etme, sünnet ibadetleri hafife alma ya da terk etme şeklinde farklı derecelerde dünyevîleşme günümüz Müslümanlarına hâkim olmaya başladı. Bize düşen bu tehlikenin farkına vararak iyi bir kul ve ümmet olabilmek için ibadetlere gereken değeri vermek, Hz. Peygamberin rehberliğinde hayatımıza devam etmektir. Bu noktada bazı temel ibadetler bağlamında dünyevîleşmenin tezahürlerini açıklamak yerinde olacaktır.

Müslümanlarda dünyevîleşmenin kendini en çok gösterdiği ibadetlerin başında belki de namaz gelmektedir. Namaz her gün yerine getirilmesi gereken bir ibadet olduğu için diğer ibadetlere göre biraz daha zor bir ibadet olarak görülmektedir.

Namaz kılmak istemeyen, namazdan kaçmaya çalışan pek çok kimse birtakım bahanelerle namazdan uzak kalırken bazı kimseler de güya dini delil ve gerekçelerle namazdan çıkış yolu bulma ya da namazı hafifletme çabaları içine girmektedir. Namaz kılmak istemeyen kimselere sorulduğu zaman alınan cevaplar çok ilginçtir. Hemen tamamı nefsi ya da dünyaya ait ticaret, okul, iş ve benzeri birtakım bahanelere sığınmaktadır. Bu şekilde bahanelere dayalı dünyada var oluşunu unutan insan, asıl vazifesinden uzaklaşmakta, kişinin dünyevîleşme derecesi artmaktadır.

Bize düşen, iman ve inancın, dinin olmazsa olmaz temelleri olduğunun bilincinde olarak, inanç dünyamızdaki problemleri Kur’an ve sünnet rehberliğinde yeni baştan ıslah ederek, sağlıklı biçimde inanç esaslarını anlamaya, öğrenmeye çaba sarf etmektir.

Günümüzde her ibadette olduğu gibi namaz ibadeti açısından da dünyevîleşmenin tezahürü kişiden kişiye farklılık arz etmektedir. Düzenli olarak namazlarını kılan bir kimsenin zamanla kendisine değişik bahaneler üreterek ya da tembellik yaparak namazların sünnetinin zorunlu olmadığı gerekçeyle sadece namazların farzlarını kılması, dünyevîleşmenin bir boyutudur. Maalesef ülkemizde namaz kılan pek çok kimse artık namazların sünnetine çok fazla ehemmiyet vermeden farzlarıyla yetinmektedir. Evet, zorunlu olan sadece farz kısmı ise de bu şekilde sünnetsiz namaz kılmak, Hz. Peygamber’in kıldığı sünnet olan namazın hakikatini kavramamış olmaktır.

Diğer yandan namazlarda zaman zaman tembellik göstermek, “Bugün işim vardı, kılamadım.” gerekçesine sığınmak, “Yoldayım, nasıl kılayım” Hava soğuk, ne yapabilirim? Her gün kılmak zor geliyor.

Arkadaşlarıma uyuyorum. Şeytan beni aldatıyor. Bugün kılsam yarın zaten bırakacağım, en iyisi hiç başlamak. Namaz kılıyorum ama günah da işliyorum, bu yüzden günahları bırakınca kılarım. Hacca gidince, emekli olunca kılarım.” gibi bahanelerle namaz kılmamak tam anlamıyla dünyevîleşmiş insanın kendisine nefsanî duygularla oluşturduğu bahanelerdir. Çevremizde maalesef pek çok kimsenin bu bahanelerin arkasına sığınarak namaz kılmadıklarını ve dünyevîleştiklerini görüyoruz. Namaz kılsa bile birçoğumuzun Peygamberimizin önemine dair ısrarla vurgular yaptığı cemaatle namazı terk etmesi de dünyevîleşmenin bir başka boyutudur. Namazı huşu ile kılma ve onun hakikatının tam olarak idrak edilememesi, insanları tembelliğe itmektir. Namazdaki mana ve zevk yakalandığı takdirde namazı terk etme hastalığından kurtulmak söz konusu olabilir.

Maalesef ülkemizde namaz kılan pek çok kimse artık namazların sünnetine çok fazla ehemmiyet vermeden farzlarıyla yetinmektedir. Evet, zorunlu olan sadece farz kısmı ise de bu şekilde sünnetsiz namaz kılmak, Hz. Peygamber’in kıldığı sünnet olan namazın hakikatini kavramamış olmaktır.

Diğer yandan oruç, İslam’ın temel ibadetlerinden birisi olup ülkemizde en yaygın yerine getirilen ibadetlerden biridir. Oruç ibadetinin farz olması Kur’an ayetiyle sabittir: “Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. Böylece umulur ki fenalıklardan korunursunuz.”¹⁴ Bu ayetle orucun Allah’a itaat ve teslim olmaya alıştıran, hayatın kötülüklerinden uzaklaştıran bir ibadet olduğuna dikkat çekilmektedir.

Dinimizin temel ibadetlerinden birisi olan oruç, ülkemizde her ne kadar en çok yerine getirilen ibadetlerden olsa da hepimizin farkında olduğu bir gerçek var ki, durum her geçen gün olumsuz doğru gitmektedir. Oruç tutan insanlar azalmakta ya da sudan bahanelerle oruç terk edilmektedir. “Açlığa dayanamıyorum, gribim, daha çok hasta olmaktan korkuyorum.” gibi bahaneler en çok görülen bahanelerdir.

Kendisine tedavi için gidilen doktorun, kendisi inançsızsa, en basit durumda bile “Aman oruç tutma.” demesiyle ona tabi olunur. Hâlbuki pek çok kimseden işitmişizdir, “Oruç tuttum, sıhhat buldum.” sözünü. Bu yüzden dindar ve orucun kıymetini bilen bir doktora gitmek, onun tavsiyesine göre orucu tutmak ya da tutmamak, yapılması gereken davranıştır. Ama pek çoğumuz bu inceliği görmezsiniz güya doktor tavsiyesiyle, hastalık bahanesine sığınırız. Bu ise ibadetlerinin önemini bilmemek, hangi durumlarda oruç tutulamayacağını tam olarak idrak edememek demektir.

Bunun da ötesinde kendisi oruç tutan, inanan anne babaların ergenlik çağına girmiş, dinen sorumlu olan lise hatta üniversite öğrencisi çocuklarına bile “Aman onun sınavı var, onun bünyesi zayıf, o güçsüz kalır.” gibi değişik bahanelerle oruç tutturmaları, Allah’ın merhametini, hâşâ, sorgularcasına ondan daha merhametli olmaları, oruç ibadeti çerçevesinde dünyevîleşmenin en büyük göstergelerindendir.

Yerine getirilmesi farz olan Ramazan orucunun haricinde sünnet ve müstehap oruçlar da vardır. Bazı müminler takvalarına göre bu müstehap ve sünnet oruçları da tutmaktadırlar. İşte bu oruçları tutan kimselerin günümüzde çok çok azalmış olması da maalesef dünyevîleşmenin oruç ibadeti bağlamında tezahür eden bir başka boyutudur.

Namaz ve oruç gibi ibadetlerde görülen dünyevîleşme tezahürlerinin insanların daha çok maddiyatın esiri olduğu bu dönemde zekat ibadetinde görülmemesi mümkün değildir.

Bilindiği üzere toplum, birbirinden farklı birçok yapıyı içinde barındırır. Her toplumda zenginlerin yanında fakirler ve orta derece gelire sahip kimseler de bulunmaktadır. Ekonomik farklılıklar nedeniyle bazı kimseler son derece müreffeh bir hayat sürerken büyük bir kesim zor şartlar altında yaşamakta, bunun sonucunda toplumda tabakalar arası uyumsuzluk ve problemler ortaya çıkmaktadır. İslam, toplumların sosyal yapısındaki bu farklılıklar ve bunların olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için “zekât” ibadetini tayin etmiştir. Zekât, Allah’ın Kur’an’da verilmesini uygun gördüğü kimselere, belli ekonomik gücü olan kişiler tarafından belli oranlarda verilen paydır.

Günümüz dünyasının maddeci, menfaatçi zihniyetinin, Müslümanları etkilediği bir gerçektir. Artık paraya gerekenden çok değer verilmekte, yaşamak için araç olan para, amaç haline getirilmektedir. Bu şekilde maddiyatçı zihniyetin yerleşmesinin en önemli sonuçlarından birisi de zekât verme noktasında cimrilik ve tembelliktir. Zekât vermede cimrilik gösterme ya da eksik verme, oranı aza indirmek için değişik bahaneler bulma çabalarının dünyevîleşmenin bir sonucu olduğunda şüphe yoktur.

Pek çok Müslüman maalesef zekât vermemek için türlü türlü bahanelerin arkasına sığınıyor, bilezik sahibi kadın bir yıl dolmak üzereyken zekât vermek için eşine, bir yıl sonra eşi ona veriyor, böylece zekât vermekten kurtuluyorlar! Üzerinden zekât görevini düşürmek için türlü gerekçe ve bahanelerle zekâttan kaçış yolları aramak dünyevîleşmektir. İşte İslam'ın ilk dönemlerinde Müslümanların artık zekât vermek için fakir bulamamaları ne güzel bir örnek. Yüzde doksan dokuzu Müslüman olan bir ülkede zenginlerin tamamı zekâtını hakkıyla verse, toplumdaki sosyal adaletsizlik bu düzeyde olmayaacağı gibi açlıktan hastalananlar, çöpten ekmek toplayanlar, ilaç alamadığı için sıkıntıya düşen insanlarla karşılaşmak söz konusu olmayacaktı.

Ahlâk Boyutunda Dünyevîleşme

İnsanların inanması, ibadetlere olan meyli ve ibadetleri yerine getirmesi, ilgili anket çalışmalarında ortaya çıktığı üzere, son derece yüksektir. Ancak "dinin inanç ve ibadet değerlerine yüksek bağlılık oranlarına rağmen dinin en temel unsurunu oluşturan, ahlâki anlamda Allah'ın koyduğu kural ve yasaklara bağlılığın derecesi hayli düşüktür. Buradan İslam'ın ahlâk düzeyinde çok fazla etkili olmadığı anlaşılmaktadır. Siyasî ve ekonomik hayatımızdaki hortum, çete, mafya, rüşvet, fuhuş, yolsuzluk vs. olayların yaygınlığı bunun kanıtıdır. Bu ahlâksızlıkların İslamî anlamda dindarlık ile bir arada bulunamayacağı açık bir hakikattir."¹⁵

Genel anlamda, ahlâki bozulmaların temelinde maalesef dünyevîleşme olgusu son derece etkilidir. Dünya ahiret işlerinin ayrılması düşüncesinin insanların zihninde yer tutması sonucu Müslümanlar artık ticarete, sosyal hayatta ve benzer durumlarda dinin ahlâki boyutunu yok saymaya başladılar.

Böylece namaz kılan, ibadetlerini yerine getiren, şeklen Müslüman olan ama ahlâki olarak Müslümana benzemeyen insanlar ortaya çıktı. Bu durum ahlâki açıdan pek çok hususta kendini göstermektedir.

İnsanların dinî değerlerden uzaklaşması ya da nefesine uygun davranış biçimlerine meyletmesi şeklindeki dünyevîleşme pek çok hususun yanında tesettür konusunda da kendini ciddi anlamda hissettirmektedir. Bu sürece bağlı olarak tesettürün Allah'ın emri olduğu inancına karşı çıkanlar olduğu gibi tesettürün uygulanması noktasında farklı anlama biçimleri de ortaya çıkmıştır. Sorulduğu zaman kendisinin "Allah'a şükür Müslüman" olduğunu söyleyen ve Müslümanlığıyla gurur duyan ama "asrî" olan, yani başını örtme ihtiyacı hissetmeyen, dekolte ve mini giymeyi çağdaşlık olarak gören, plajda mayo ile bulunmayı normal karşılayan, düğün vb. özel günlerde daha açık giyinmeyi makul bulan bir kitle ortaya çıktı.

Genel anlamda, ahlâki bozulmaların temelinde maalesef dünyevîleşme olgusu son derece etkilidir. Dünya ahiret işlerinin ayrılması düşüncesinin insanların zihninde yer tutması sonucu Müslümanlar artık ticarete, sosyal hayatta ve benzer durumlarda dinin ahlâki boyutunu yok saymaya başladılar.

Hayatın her alanında olduğu gibi dindar kadınların tesettür anlayışları, hassasiyet ve inceliklerinde de ciddi anlamda kırılmalar ortaya çıktı. Öyle ki bu süreç sonrasında tesettür olduğu düşüncesiyle tesettürsüz kıyafetler benimsenmeye ve yaygınlaşmaya başladı. Aslında başta bir örtü ama sonrasında beden her boyutunu belli eden, tesettürü sağlamayan, kadını giyinik çıplak durumuna getiren giyinme biçimleri insanların dünyevîleşmesine neden olan etkenler bağlamında ortaya çıkmıştır.

Diğer yandan dünyevîleşme tehlikesi, rızıkımızı kazanırken bile ister istemez bizi kuşatmış, hâkimiyeti altına almış durumdadır. Ticaret erbabı ne kadar faizden, krediden, şüpheliden kaçmak istese de şartlar çerçevesinde maalesef bunu gerçekleştir-

mek pek kolay olmuyor. İslam hukukunda ticaretle ilgili birçok hüküm ve açıklama yer almaktadır. Her Müslüman'ın bu esaslara dikkat etmesi, bu çerçevede ticaret yapması asıldır. Ancak ticaret hayatının bizzat içinde bulunan kimselerin günümüz şartlarında Hz. Peygamber ve sahabe dönemindeki şekliyle ticaret faaliyetleri içinde bulunması mümkün görünmemektedir. Her şeyden öte ticarî yapının değişmesi buna en büyük engeldir. İşte faiz, uluslararası ticaret, tarafların korunması, noter, banka aracılığıyla alış verişi, banka kefaleti...

Bizim dışımızdaki sebeplerle dünyevîleşme bir tarafa, esnafların şahsından kaynaklanan dünyevîleşme de dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Pek çok Müslüman esnaf için "camide namaz, dükkânda kapitalizm" anlayışı hâkim oldu.

Bizim dışımızdaki sebeplerle dünyevîleşme bir tarafa, esnafların şahsından kaynaklanan dünyevîleşme de dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Pek çok Müslüman esnaf için "camide namaz, dükkânda kapitalizm" anlayışı hâkim oldu. Aldanmadan, aldatılmadan alışveriş yaptığından emin olmak neredeyse imkansız hale geldi. Diğer boyutlarda olduğu gibi tamamına yakını Müslüman olan ülkemizde bu dinin mensupları arasında dünyevîleşme, maalesef artık sıradan hale geldi. Haramlar ve yasaklar artık ticaretin gereği, olması gereken, ayakta kalabilmenin şartları olarak görülmeye başladı.

Dünyevîleşmenin boyutunu ticarî hayatta daha pek çok biçimde görebiliriz. "Çağımızda son yıllarda yeni bir 'kişilik pazarı' ortaya çıktı. Satıcı, yönetici, doktor, avukat, sanatkâr hepsi bu pazarın bireyi haline geldi. Bunların hepsinden örnekler görmek mümkün. Bunların yasal konumları ile ekonomik durumları birbirinden farklıdır. Bazıları bağımsız çalışır, kendi kazanır bazısı aylıkla çalışır. Ama bunların hemen hepsi ya hizmet verip para aldıkları müşterilerinin ya da maaş aldıkları patronlarının kişisel onay ve tasviplerine göre hareket ederler. Burada satışa sunulan maldan çok kişiliktir.¹⁶ Bun-

ları mesela doktorları devlet hastanelerinde görse-niz hastalara davranışlarına mukabil özel muayene-lerindeki davranışlarına bakınca tanımanız müm-kün olmayacaktır. Ya da sizi özel muayenehanesine yönlendiren bir doktor, özel ders öneren bir öğret-men, rüşvet alan herhangi bir memur... Her birini kişiliğini satan, dünyevîleşmenin geldiği son nok-tanın ürünleri olan örnekler olarak değerlendirebi-liriz."¹⁷

"Günümüzde, maalesef, çalışma hayatı dünyevîleş-miştir. Böylece çalışma hayatında dinin belirleyici-liği sona ermiştir. Buna göre, 'ibadet' gibi bir kav-ram dine, çalışma hayatı da din dışına ait olarak tel-lakki edilerek ayrılmışlardır."¹⁸

Maalesef günümüzde terzi aldatıyor, fırıncı ekmeği eksik tartıyor, konfeksiyoncu kaliteyi düşürüp ürü-nün üzerine yün olduğunu yazıyor, su satıcısı şebe-ke suyunu kaynak suyu diye satıyor, neredeyse bü-tün gıda maddelerine zararlı maddeler katılarak in-sanlara zarar veriliyor, onlarca domuz çiftliğinde üretilen domuzlar güya üretenin Müslüman, alan ve yiyenin Müslüman olduğu ülkede "Domuz ürü-nü yoktur." etiketiyle satılıyor... Artık neredeyse ustaların, zanaatkârların sözünde durması, söz ver-diği günde sözünü yerine getirmesini görmek im-kânsız hale geldi. İşte bu ve benzer örnekler Müs-lüman kitlenin kazancı, parayı, malı, mülkü esas al-ması, ahiretini unutup birkaç kuruş kazanç için dünyayı tercih etmesi, yani dünyevîleşmesi değil de nedir?

Dünyevîleşme Müslümanları Nasıl Maddeperest Yaptı?

Günümüz Müslümanlarının pek çoğunun dünya-sında maddî değer ve ekonomik ölçütler esas olma-ya başladı. Anne babanın daha çocuk dünyaya gel-medemeden "Acaba onun geçimini sağlayabilir miyim?" kaygısıyla başlayan ekonomik bakış açısı sonraki süreçte çocuğunun seçeceği iş ve meslek dalının ne kadar para getireceğine kadar büyüyen kaygılarla devam edip gidiyor.

Hepimizin bildiği gibi üniversite okuyan ya da me-zun olan herkese sorulan ilk soru "Ne iş yapacak ve ne kadar kazanacaksın?" sorusudur. Diğer yandan kime azıcık maddî fayda sağlansa yapamayacağı şey yoktur. En basit ifadeyle bakkaldan bile yüklü

alışveriş yapılırken davranış biçiminin, hürmet ve saygının hemen arttığı görülmektedir. Çünkü artık bakış açısının, insana değer vermenin, kısaca her şeyin merkezinde maddiyat var. Her anlamda hayatın merkezine maddiyat oturmuş durumdadır. Bu sorunlar maalesef sadece belli bir kesim değil, din-dar olarak nitelenebilecek kitlelerin büyük çoğunluğu için geçerli olan bir durumdur.

Parasızlıktan evlilikler yapılamaz, gençler günah ve haram deryasına dalarlar. Pahalılıktan, ekonomik yetersizlikten dem vurulur, evlilik için gerekli liste hazırlanınca en lüks eşyalardan, oturma ve salon gruplarına, LCD ekran televizyona kadar her eşya zorunlu ihtiyaç listesine girmiş durumdadır. Ev gezmelerinde kadınların sohbetlerinin merkezinde alınan eşyalar, kıyafetler vardır. Sahip olunan eşyalar yarışırılır, maddî değerler gurur ve övünç kaynağı olarak anlatılır...

Diğer yandan herhangi bir varlığa sahip olmanın ölçüsü de ona verilen maddî bedelle ölçülmeye başladı. Meyvenin değeri parasal olarak ölçülmeye başladı. Mesela muz üç lira, portakal iki lira ise muz daha değerli buluyoruz. Aynı şekilde "Parasını ben verdim, her şeyiyle benim oldu. İstedğim gibi kullanırım, ister atar ister yerim!" mantığı hâkim oldu. Ucuz ya da pahalı kavramıyla değerlendirilen gıda maddeleri, diğer yandan onun gerçekleşmesi için hava, su, güneş gibi unsurların bir araya gelmesi gibi hususların ilahî ikram olduğu unutuldu. Maalesef pek çok kimse dünya metana dünya gözüyle bakan ve ona göre değer veren fertler haline geldi. Yani dünyevîleşme, dünyevî olanın kölesi haline gelme yaygınlık kazandı.

Dünya ve dünya değerlerinin tamamen reddedilmesini, para kazanmaktan ve çalışmaktan tamamıyla uzaklaşılmasını savunmak mümkün değildir. İnsanın para kazanması, ticaret yapması, gelir getirecek işlerde bulunması dünyevîleşmek, dünyaya meyletmek değildir. Ancak şu var ki servete ve mala sahip olmak, amaç ve gaye değil, sadece bir araç olmalıdır. Nitekim Kur'an'da malî ibadetlerin bulunması da bu görüşümüzü desteklemektedir. Zekât, hac, sadaka ve benzeri ibadetler malî ibadetlerdir. Dini-miz bizleri bu ibadetlerle yükümlü tutuyorsa bu anlamda maddiyat için çalışmamızı yasaklamıyor demektir. Ancak ticaret, alışveriş, mal mülk kazanma

gibi faaliyetler bizi manevî değerlerden koparmamalı, ibadetlerden alıkoymamalıdır. Bu şartlar yerine getirildiği takdirde zaten Kur'an da bu çabaları bizzat teşvik etmektedir. "Namaz tamamlandınca yeryüzüne yayılın, işinize gücünüze gidin, Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Felaha ermenizi ümit ederek Allah'ı çok zikrediniz."¹⁹ ayeti de bunun açık bir delilidir.

Sonuç

Modern dönemde tam bir kuşatılmışlık içinde bulunan Müslümanların bu şartlar içerisinde dinî kaygılarla hayatını devam ettirmeye çalışması bir anlamda mayınlı bir tarlada ya da dikenli yolda çıplak ayakla yürümek gibidir. Bunun yanında günümüz şartlarında her ne kadar Müslümanların ciddi anlamda dünyevîleştiğini söylüyor isek de bu, çözümün olmadığı, imkânsız bir durumla karşı karşıya

Günümüz Müslümanlarının pek çoğunun dünyasında maddî değer ve ekonomik ölçütler esas olmaya başladı. Anne babanın daha çocuk dünyaya gelmeden "Acaba onun geçimini sağlayabilir miyim?" kaygısıyla başlayan ekonomik bakış açısı sonraki süreçte çocuğunun seçeceği iş ve meslek dalının ne kadar para getireceğine kadar büyüyen kaygılarla devam edip gidiyor.

olduğumuz anlamına gelmez. İşin hakikatinde elimizde rehber olarak bulunan Kur'an, hayatın daha büyük ölçüde dünyevîleştiği bir topluma indirilmişti. Bu toplumda yani cahilî Arap toplumunda toplum-insan-evren ilişkisi tamamen yaşanılan hayatın gereksinimlerine göre düzenlenmekteydi. Çünkü onlara göre yaşam sadece dünya hayatından ibarettir."²⁰ İşte böyle bir toplumu dünyevîleşmenin en alt seviyesinden alan ve onları uhrevî hayatın gerçeklerini kavratan Asr-ı Saadet denecek kadar dinin en doğru ve sağlıklı yaşandığı sürece getiren yüce rehber Kur'an ve Hz. Peygamber'dir. Aynı Kur'an bugün elimizde ise bu sorundan kurtuluş reçetemiz de yine o ilahî kelimelerde olacaktır. Onu okumak, öğrenmek, anlamak ve onun açıklayıcısının yani Hz Peygamber'in öğretileri doğrul-

tusunda onun gibi yaşama gayreti içinde olmaktadır. ■

²⁰ Yıldırım, Ahmet, *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005, s. 70.

dipnotlar

- ¹ Bu makale büyük ölçüde *Büyük Tehlike: Dünyevileşme*, Nesil Yayınları (2008) isimli eserden istifade edilerek hazırlanmıştır.
- ² Krş. Muhammet Yazıcı, “*Dünya-Ahiret Kavramlarının Analizi*”, Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi, İlahiyat Fakülteleri Kelam Ana Bilim Dalı VII. Eğitim Öğretim Meseleleri Sempozyumu, G.Ü.İ.F Yayınları, Çorum, 2003, s. 42.
- ³ Ali Bulaç, “*Ruhban*”, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yayınları, İstanbul 1991, c. 3, s. 333.
- ⁴ Tevbe 9/38.
- ⁵ Nadim Macit, “*Dini Bilginin Alanı ve Farklı Dünyalar*”, Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi, İlahiyat Fakülteleri Kelam Ana Bilim Dalı, VII. Eğitim Öğretim Meseleleri Sempozyumu, G.Ü. İ. Fak. Yayınları, Çorum 2003, s. 91.
- ⁶ Ali Köse, “*Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar*”, Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu, Erzurum 2001, s. 203-205.
- ⁷ Köse, *Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar*, s. 206.
- ⁸ Temel Yeşilyurt, “*Seküler Dünyada İman Toplulukları*”, İslamiyat Dergisi, c. 4, s. 3, Temmuz Eylül 2001, s. 122.
- ⁹ Ramazan Altıntaş, “*Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu Kriz: İnanç Problemleri*” Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu, Erzurum 2001, s. 250.
- ¹⁰ Mustafa İslamoğlu, *İman Risalesi*, Denge Yayınları, İstanbul 1993, s. 319.
- ¹¹ Mesela bkz: Bakara 2/25; 82, 277; Yunus 10/4,9; Hud 11/23; Ankebut 29/ 7, 9, 58; Lokman 31/8; Fâtır 35/7.
- ¹² Mustafa Sinanoğlu, “*İbadet*”, *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V., Yayınları, İstanbul 1999,c. 19, s. 234.
- ¹³ Ferhat Koca, “*İbadet*”, *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V., Yayınları., 1999, c.19, s. 241.
- ¹⁴ Bakara 2/183.
- ¹⁵ İlhami Güler, “*Dünyanın Başına Gelen Derin Sapıklık: Dünyevileşme*”, İslamiyat Dergisi, c. 4, s. 3, Temmuz Eylül 2001, s. 56-57.
- ¹⁶ Erich From, *Kendini Savunan İnsan*, Say Yayınları, (trc Necla Arat), İstanbul 1996, s. 75.
- ¹⁷ Bu söylenenler hiçbir meslek grubunun tamamı için söylenen sözler değildir. Sadece her meslek grubunda görülebilecek kötü örnekler dikkat çekilmektedir.
- ¹⁸ Mustafa Tekin, “*İbadet Ve Çalışma Hayatı İlişkisine Kur'anî Açından Bir Yaklaşım*”, Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Der İzmir 2002 XV, s. 225.
- ¹⁹ 62/Cuma 10.